

Олександр ДЕМЕНКО,
кандидат політичних наук, доцент,
Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ГРЕКО-ТУРЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ: СУЧАСНИЙ СТАН І МОЖЛИВОСТІ ЗНИЖЕННЯ КОНФРОНТАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Анотація. У статті проаналізовано відносини між Грецією і Туреччиною, періодичне загострення яких є однією з актуальних проблем сучасних міжнародних відносин. Резюмовано хронологію наростання напруги між цими державами; названо головні конфліктогенні чинники; наведено заходи та обставини, які потенційно допоможуть знизити конфліктний потенціал; з'ясовано перспективи розвитку та нормалізування відносин; вказано на роль у цьому процесі інших країн і впливових наддержавних утворень, як-от НАТО та Європейський Союз.

Ключові слова: греко-турецькі відносини, конфліктність, кіпрська проблема, «гегейська криза», Східне Середземномор'я.

Сучасному етапові розвитку міжнародних відносин властива нестабільність безпекового середовища. Зростає загроза виникнення різних за масштабами й інтенсивністю збройних конфліктів, актуальними є проблеми поширення тероризму, нелегальної міграції, розповсюдження зброї масового ураження. 2020 року суттєво загострився давній конфлікт між Грецією і Туреччиною, в основі якого лежать територіальні суперечки, боротьба за доступ до енергетичних ресурсів на спірних ділянках морського шельфу та нерозв'язана кіпрська проблема. Улітку 2020 року обидві країни перебували за крок до військового зіткнення. Найгіршого сценарію розвитку подій вдалося уникнути, але конфліктний потенціал греко-турецьких відносин досі вельми високий.

Греко-турецькі відносини перебувають у полі зору як вітчизняних, так і закордонних науковців, які досліджують питання історії та сьогодення, складають прогнози на майбутнє й пропонують варіанти розв'язків для нагальних проблем.

Очевидно, що військовий конфлікт між Грецією та Туреччиною вкрай негативно вплине на стан трансатлантичної та європейської безпеки, знизить авторитет ЄС і НАТО, погіршить перспективи європейської та євроатлантичної інтеграції України. Зважаючи на зазначене вище, аналіз історії і сучасного етапу розвитку греко-турецьких відносин, а також з'ясування перспектив їх еволюції надзвичайно актуальні.

Між Грецією і Туреччиною вже понад шістсот років триває конфліктна динаміка, що певною мірою уособлює Схід і Захід у конкурентній боротьбі за вплив на Балканах, Близькому Сході та в Середземномор'ї. Протягом XIV – першої половини XV століття протистояння мусульманської Османської та християнської Візантійської імперій суттєво загострилося. До складу останньої тоді входила більшість грецьких земель. Османська Туреччина поступово нарощувала свій військово-політичний потенціал, завдяки чому повільно, але неухильно просувалася в західному напрямку. Послідовно протидіючи османській експансії, Візантія зі змінним успіхом шукала підтримки в європейських країн.

За правління султана Мурада II (1421–1451 рр.) турецький натиск на Візантію посилювався. 1430 року османи розпочали наступ на власне грецькі землі й захопили Салоніки. 18 років по тому Османська імперія підкорила Епір. На початку квітня 1453-го турецька армія султана Мехмеда II взяла в облогу Константинополь, а 29 травня того ж року здобула його після короткого, але запеклого штурму. Після розгрому Візантії Османська імперія перетворилася на одну з наймогутніших держав середньовічного світу, а захоплений Константинополь став її столицею. Невдовзі османи активізували свій поступ Європейським континентом, анексувавши решту грецьких земель. Уже 1460 року османські війська окупували Афінське герцогство та низку інших дрібніших державних утворень. У XVI–XVII століттях війська Османської імперії захопили Крит, Кіпр та деякі інші острови, що їх населяли греки. Решту грецьких територій якийсь час контролювали венеційці, що вели з турками запеклу боротьбу за домінування в цьому регіоні, і лише на початку XVIII століття османам вдалося витіснити тих звідусюди з грецьких земель [1].

Османське поневолення тривало майже чотири століття. Його супроводжувало фізичне знищення, експлуатування й утиски грецької інтелігенції, феодальної верхівки та простого народу, насильницька асиміляція, обезземелення грецьких селян і масове переселення на їхні землі мусульман, періодичні повстання греків проти турецького гноблення, які жорстоко придушували. Політичне й економічне гноблення греків в Османській імперії породило їхнє традиційно дуже негативне ставлення до турків, які, зі свого боку, з відразою та презирством обходилися з підкореними християнськими народами. Також у відносинах між греками й

турками завжди важливу роль відігравав релігійний чинник. Конфесійна ворожнеча була живильним середовищем для розпалювання ненависті, а надто в періоди загострення та воєн між двома країнами. Усе це наклало глибокий негативний відбиток на греко-турецькі відносини.

Елліни в Османській імперії зазнавали великих утисків, утім усе-таки не достатньо системних, щоб знищити в них прагнення до свободи та незалежності. Зокрема, грецькі міста під час османського панування мали можливості для власного розвитку. Хоча вони й перебували у феодальній залежності від турецької держави, у багатьох із них тривала жвава торгівля, чимало міст були центрами ремесел. Присутність османської адміністрації не вплинула на їхній звичайний уклад, ба більше – грецькі міста зберегли своє національне ядро. Річ у тім, що головним завданням турецьких чиновників у Греції було зібрати якнайбільше податків, та водночас вони не втручалися в справи місцевого самоврядування грецьких міст і не перешкоджали пастирській діяльності православної церкви. Власне, саме ці два суспільні інститути врятували від загибелі греків як націю. Також в Османській імперії було сформовано впливовий прошарок грецького купецтва, який поступово зосередив у своїх руках усю торгівлю в Туреччині. У другій половині XVIII століття греки проникли до урядового апарату Оттоманської Порти, монополізувавши такі впливові посади, як великий драгоман (перекладач) Порти і драгоман флоту [1].

Після проголошення незалежності Греції в лютому 1830 року ставлення цих народів один до одного не покращилося. Адже провідною ідеєю ново-посталої держави став панеллінізм – прагнення до об'єднання всіх грецьких земель у межах однієї національної держави, яке завжди мало в Греції масову підтримку. Протягом XIX століття грецький народ вів важку боротьбу за звільнення тих земель, які досі перебували під турецьким контролем.

Унаслідок Балканських воєн 1912–1913 років Греція частково реалізувала свою зовнішньополітичну стратегію приєднання земель із грецьким населенням. Відповідно до Бухарестського договору, підписаного 10 серпня 1913 року, Греція додала до свого складу велику частину Південної Македонії, у такий спосіб майже вдвічі збільшивши свою територію. Населення Греції зросло з 2 млн 800 тис. до 4 млн 800 тис. осіб [2].

Після завершення Першої світової війни Греція вступила в збройний конфлікт із Туреччиною, який закінчився для неї втратою частини земель і масовим обміном населенням між двома країнами в межах підписаного 24 липня 1923 року Лозаннського мирного договору. Відтак керівництво обох країн спромоглося визнати чинні кордони та встановити добросусідські відносини, які протрималися до кінця 1950-х років.

Проте події після Першої та Другої світових воєн заклали у відносини між країнами додатковий конфліктний потенціал і вкупі з історичними та цивілізаційними суперечностями призводили до періодичних загострень. За умовами Лозаннського мирного договору колишня Османська імперія відмовлялася від усіх своїх європейських територій, окрім Східної Фракії. Анкара також змушена була зректися прав на острів Кіпр. Що ж до островів Егейського моря, то їх розділили між Грецією та Італією. Остання отримала острови Додеканесу, розташовані поряд із південним узбережжям Анатолійського півострова. Найбільші острови Егейського моря – Самофракі, Лемнос, Лесбос і Хіос разом із меншими острівцями відійшли до складу Греції. Зазначена мирна угода, за якою було розподілено володіння переможеної Османської імперії, й заклала перший камінь у сучасні територіальні суперечки двох країн. Наступним кроком, що поглибив проблему, стало підписання 1947 року в Парижі мирного договору між Італійською Республікою і союзниками в Другій світовій війні, за яким усі острови Егейського моря перейшли під суверенітет Греції – попри протести Туреччини [3, с. 254].

Після того, як Греція та Туреччина вступили до Північноатлантичного альянсу 1952 року, а в США ухвалили «доктрину Трумена» про фінансову та військову допомогу цим країнам, здавалося, що радянська загроза змусить їх утримуватися від взаємних радикальних заходів. Імовірно, саме членство в Альянсі та загальне спрямування зовнішніх політик на співпрацю з ним і вберегло греко-турецькі відносини від найгіршого сценарію.

Але вони й донині складні та нестабільні. Навіть ставши союзниками в НАТО, Греція і Туреччина неодноразово опинялися на порозі війни: під час кіпрського конфлікту 1974 року, а також унаслідок багаторічних розбіжностей із питань делімітації басейну Егейського моря – у березні 1987-го та січні 1996-го років [4]. Чергове загострення 2020 року також ледве не переросло у військовий конфлікт.

У перші роки членства в Альянсі уряди Туреччини й Греції та керівні органи НАТО намагалися замовчувати напругу у відносинах між двома державами та всіляко її згладжувати. Ба більше, ці країни навіть пробували розвивати двосторонню взаємодію. Зокрема, 28 лютого 1953 року в Анкарі між ними було підписано Протокол про дружбу та співпрацю. У югославському місті Блед 9 серпня 1954 року Греція, Туреччина та Югославія уклали Балканський пакт про створення військово-політичного союзу. Країни-підписантки заявили про прихильність до принципів ООН, а Греція й Туреччина – ще й про північноатлантичну солідарність. Відповідно до цих документів було створено Постійну раду міністрів закордонних справ, а також Консультативний комітет, що складався порівну з представників парламентів кожної країни й опікувався економічними,

торговельними та частково військовими питаннями. Водночас передбачали, що генеральні штаби трьох держав координуватимуть військову й оборонну політику [5, с. 409].

Проте з весни 1955 року греко-турецькі відносини серйозно погіршуються. Причиною загострення стала кіпрська проблема, яку не вдалося розв'язати й донині. Під час обговорення кіпрського питання у структурах НАТО в 1957–1958 роках було вироблено компромісну основу для угоди між трьома зацікавленими державами: Велика Британія погодилася на надання Кіпру незалежності; Греція відмовилася від претензій на острів; Туреччина – од вимог розділити його на дві частини.

Ці положення було покладено в основу Цюрихсько-Лондонських угод 1959 року між Великою Британією, Грецією та Туреччиною, а також між представниками грецької і турецької громад Кіпру. Проголошення незалежності Кіпру 16 серпня 1960 року супроводжувала низка умов, які дуже обмежували свободу та незалежність нової країни. Зокрема, Велика Британія, Греція та Туреччина були названі «гарантами незалежності, територіальної цілісності й безпеки країни», що дало Греції й Туреччині змогу розмістити на острові свої військові контингенти, а британцям – зберегти дві великі військові бази на півдні Кіпру, загальною площею 99 квадратних миль [6].

Зазначені угоди заклали ще одну жаринку нестабільності в Східному Середземномор'ї, яка тліє й дотепер. Уже в грудні 1963 року на острові було спровоковано гостру політичну кризу, унаслідок якої представники турецької громади припинили брати участь у роботі всіх державних інститутів країни. Така ситуація триває і донині, а з кінця 1967 року на Кіпрі діє окрема «адміністрація турецької громади».

У 1970-х роках кіпрська проблема знову загострилась. Серед обох громад острова вели пропаганду, спрямовану на зміну його статусу як єдиної та незалежної держави. До середини 1973 років «адміністрація турецької громади» Кіпру де-факто стала державою в державі.

15 липня 1974 року грецькі офіцери, що перебували на службі в Національній гвардії Кіпру, спільно з військовослужбовцями дислокованого на острові грецького контингенту за мовчазної згоди Афін почали військовий заколот із метою повалення законного уряду. 18 липня начальник генерального штабу Збройних сил Туреччини віддав наказ про проведення військової операції «Аттила» за участю 11-го корпусу турецької армії. Як наслідок, Туреччина окупувала близько 37% кіпрської території в північній і північно-східній частині острова [7].

Після закінчення холодної війни в греко-турецьких відносинах можна було зауважити нетривалі періоди зниження напруги, як-от 1995 року, коли Греція зняла свої заперечення проти створення Митного союзу між

ЄС і Туреччиною. Однак уже в 1997–1998 роках відносини знову загострилися, оскільки Туреччині було відмовлено у вступі до ЄС через те, що вона окупувала Кіпр. Причиною чергової ескалації стало прагнення Кіпру в другій половині 1990-х років закупити та розмістити на острові російські зенітно-ракетні комплекси. Чинником напруги була й курдська проблема. Туреччина підозрювала Грецію в наданні підтримки Робітничій партії Курдистану та її лідеру Абдуллі Оджалану.

Новий етап для сторін розпочався після саміту Європейського Союзу в Гельсінкі 1999 року, коли грецький уряд підтримав прагнення Турецької Республіки інтегруватися до ЄС. На думку греків, перспектива інтегрування мала посприяти «європеїзації» Туреччини, стабілізувати двосторонні відносини та прискорити розв'язання кіпрської проблеми. Водночас умовою Греції для визнання Туреччини кандидатом на вступ до ЄС стало надання гарантій повноправного членства в Європейському Союзі для Республіки Кіпр ще до остаточного врегулювання кіпрської проблеми. Учасники Гельсінського саміту погодилися з таким підходом, що сприяло вступу Кіпру до ЄС 2004 року.

Гельсінський саміт поклав початок стабілізуванню греко-турецьких відносин. За пропозицією Греції для їх поліпшення та прискорення процесу приєднання Туреччини до ЄС незабаром після саміту країни заснували спеціальний спільний комітет. Перше засідання комітету за участю представників міністерств закордонних справ обох держав організували 28 лютого 2000 року в Анкарі. Його результатом стало проведення у 2000–2001 роках низки семінарів із питань безпеки, митної, фінансової та судової співпраці, кооперації в сільськогосподарській сфері тощо [8, с. 678].

На початку XXI століття дві країни продемонстрували обопільне прагнення до врегулювання суперечностей, розширення та поглиблення відносин на основі норм міжнародного права. Афіни воліли розв'язати кіпрську проблему на прийнятних для себе умовах, відповідно до принципів мирного врегулювання конфліктів. Анкара, в умовах економічної кризи, гостро потребувала притоку прямих іноземних інвестицій. Тому розвиток тісних економічних зв'язків із країнами ЄС, зокрема й із Грецією, був для Туреччини надзвичайно важливим. Окрім цього, Турецька Республіка проголосила нову зовнішньополітичну концепцію «Нуль проблем із сусідами», яка передбачала готовність Анкари до конструктивного діалогу з Грецією.

На початку 2000-х років країни активізували діалог і впритул наблизилися до залагодження кіпрської проблеми на основі плану Генерального секретаря ООН Кофі Аннана. План передбачав зменшення турецької території і репатріацію грецьких біженців, створення розділеної на грецьку й турецьку автономії Об'єднаної Кіпрської Республіки з коаліційним урядом із представників грецької та турецької спільнот, яких мали обирати

пропорційно до територій, які займають автономії. Проте внаслідок проведеного на острові референдуму 24 квітня 2004 року 75,83% греків-кіпріотів висловилися проти запропонованого плану, водночас 64,9% турків-кіпріотів підтримали об'єднання.

Як основну причину неприйняття «плану Аннана» поміж греків-кіпріотів їхній лідер Тассос Пападопулос назвав брак у ньому пункту про обов'язкове виведення з острова турецьких військових [8, с. 679].

Наприкінці першого десятиріччя XXI століття політичні відносини між Грецією та Туреччиною погіршилися. Програма «Нуль проблем із сусідами» втрачала актуальність, і турецький уряд розпочав пошук нової зовнішньополітичної концепції, яка поступово переорієнтувала пріоритети країни на східний вектор, а її позиції з низки зовнішньополітичних питань (курдська проблема, іранська ядерна програма, сирійська криза тощо) стали суперечити підходам США та Заходу загалом. Як наслідок, розв'язання кіпрського питання було знову відкладено.

Після обрання в жовтні 2009 року новим Прем'єр-міністром Греції Георгіоса Папандреу політичний діалог між двома урядами поживавився. У червні 2010 року в Стамбулі було проведено зустріч Р.Т. Ердогана і Г. Папандреу, за результатами якої ухвалили рішення про створення Вищої ради співпраці Греції та Туреччини під головуванням глав урядів, яка проводила свої засідання по черзі в обох країнах. Першу зустріч Ради організували в Афінах 14–15 травня 2010 року, другу – у Стамбулі 4 березня 2013-го, третю – в Афінах 6 грудня 2014-го. Було підписано понад 50 угод і меморандумів про двосторонню співпрацю, а під час третього засідання Ради – проведено греко-турецький бізнес-форум.

Пожвавлення політичного діалогу у 2009–2014 роках привело до розширення й поглиблення економічної взаємодії. Двосторонній товарообіг було збільшено більш ніж удвічі. Головними галузями співпраці стали енергетика, інформаційні технології, медичне обладнання, будівництво (спільні проекти грецьких і турецьких компаній у третій країнах, зокрема в Центральній Азії), сфера послуг (здебільшого фінансовий сектор) і туризм (створення спільних туристичних пакетів, спрощення 2012 року процедури отримання віз для турецьких громадян, які відвідують грецькі острови біля берегів Туреччини тощо). 2011 року сукупний експорт із Греції до Туреччини досяг 1,8 млрд євро, а турецький експорт до Греції зріс до 1,2 млрд євро [8, с. 681–682].

Після перемоги в серпні 2014 року на президентських виборах у Туреччині Р.Т. Ердогана та виграшу 2015 року на парламентських виборах у Греції партії СІРІЗА (Коаліція радикальних лівих) на чолі з Алексісом Ципрасом розвиток двосторонніх відносин тривав. 8 березня 2016 року в Ізмірі було проведено четверте засідання Вищої ради співпраці Греції і Туреччини,

під час якого обговорювали заходи щодо врегулювання проблеми сирійських біженців, подальшого розвитку двосторонніх відносин і підписали низку документів у царині туризму, транспорту, інформаційних технологій, протидії нелегальній міграції.

У грудні 2017 року в історії греко-турецьких відносин відбулася визначна подія – перший за останні 65 років візит Президента Турецької Республіки в Грецію. У межах візиту Р.Т. Ердогана обговорювали питання економічної співпраці й основні політичні проблеми: кіпрське врегулювання, кордони в Егейському морі, нелегальну міграцію.

Однак позитивних результатів візит турецького президента не приніс. Ба більше, Р.Т. Ердоган заявив про необхідність переглянути Лозаннський договір від 1923 року, аргументувавши свою позицію тим, що він містить нерозв'язані питання й потребує оновлення. Проти такого підходу рішуче заперечила грецька сторона. Також негативно на розвиток двосторонніх відносин вплинули відмова Греції видати Анкарі турецьких військовиків, звинувачених у спробі збройного заколоту, та черговий провал переговорів 2017 року з урегулювання кіпрської проблеми.

Загалом варто зауважити, що саме кіпрська проблема є однією з найголовніших на заваді нормалізування відносин Туреччини та Греції. Позиції грецького й турецького урядів із кіпрського питання взаємонесумісні, а розбіжності між ними – принципові, що в середньостроковій перспективі означає неможливість компромісу.

Сторони не можуть дійти згоди щодо цілої низки проблем майбутнього вибудовування єдиної кіпрської державності. Основні розбіжності стосуються питань загальнодержавного устрою Кіпру, гарантій безпеки, проблем розподілу й повернення власності. Греки-кіпріоти підтримують ідею федерації двох зон: турецької та грецької. Загальнодержавні функції мають належати центральній владі, яку слід формувати за тим самим принципом, що був чинний до липня 1974 року: президента обирають греки-кіпріоти, віцепрезидента – турки-кіпріоти. Зі свого боку, турки-кіпріоти обстоюють безумовну рівність двох народів, що населяють Кіпр. На їхню думку, майбутню федерацію має бути засновано на політичній рівності двох республік, а інститут президентства мусить функціонувати за ротаційним принципом. Водночас у федеральному уряді має бути порівну представників грецької і турецької спільнот Кіпру. Також серйозні суперечки точаться довкола проблем повернення землі, перерозподілу власності, питання статусу турецьких громадян, які переселилися на територію Північного Кіпру після 1974 року, та військової присутності Туреччини на території острова [9, с. 33].

Суттєвою причиною, яка стримує розвиток відносин, є проблематика історичної пам'яті, що формує націоналістичний погляд на історичні

факти, – це впливає на те, як один народ сприймає іншого. Обом державам властиво демонізувати іншу сторону. У суспільній свідомості греків Туреччину уявляють як вічного агресора – турки ж так само сприймають Грецію, чії дії в 1920-х роках ледве не призвели до втрати державності. Водночас і Туреччина, і Греція виявляють у відносинах зверхність та зарозумілість. Грецький націоналізм апелює до багатой культурної спадщини Стародавньої Греції та Візантії, а турецький – до пам'яті про колишню велич Османської імперії, що плекає відчуття власної переваги й виправдовує агресивну політику до сусідів.

Цивілізаційні й історичні суперечності загострилися після рішення Р.Т. Ердогана 2020 року змінити статус собору Святої Софії (Ая-Софія) з музею на мечеть, що спровокувало різку негативну реакцію на таке рішення в християнських релігійних колах, і передусім – у Греції.

24 липня 2020 року в Ая-Софії провели першу за 86 років мусульманську молитву, у якій узяв участь і турецький лідер. Прем'єр-міністр Греції К. Міцотакіс у відповідь назвав Туреччину «джерелом проблем» і заявив, що рішення зробити Святу Софію мечеттю – це «образна цивілізації XXI століття». Під час намазу в Ая-Софії православні храми по всій Греції на знак жалоби били в дзвони, а церковні прапори було приспущено [10].

Час од часу і Греція, і Туреччина звинувачують одна одну в порушенні прав національних меншин. Туреччина акцентує увагу на проблемі турецької етнічної меншини в грецькій Західній Фракії, звинувачуючи Афіни в обмеженні прав і переслідуванні етнічних турків у цьому регіоні. Греція ж заперечує наявність дискримінації щодо турецької меншини, але водночас звинувачує турецьку владу в утисках прав грецької громади в Стамбулі. На підтвердження своєї позиції грецька сторона зазначає, що чисельність турецької діаспори в Західній Фракії досі майже незмінна. Водночас грецька громада Стамбула протягом ХХ століття різко скоротилася з приблизно 120 тис. осіб 1923 року до 3,5 тис. осіб 1999 року [11, с. 202].

Ще одним конфліктогенним чинником у греко-турецьких відносинах є періодичне загострення так званої «егейської кризи». Афіни й Анкара тривалий час не можуть досягти компромісу з розмежування континентального шельфу в Егейському морі та врегулювати питання контролю повітряного простору в цьому регіоні.

Ще 1995 року Греція підписала Конвенцію ООН з морського права, яка дає країнам змогу претендувати на власний континентальний шельф – 12 миль од узбережжя. Тож Греція обстоює те, що всі острови в Егейському морі мають свої 12-мильні зони, які й становлять її територіальні води. Туреччина категорично не погоджується. Вона не приєдналася до зазначеної Конвенції, натомість пропонує розділити морський простір Егейського моря навпіл, проти чого заперечують уже Афіни [12].

Загалом «егейська криза» на різних її етапах зачіпала такі суперечливі питання: ширина територіальних вод Греції; розмежування континентального шельфу; умови й можливості формування та використання виключних економічних зон; правила використання повітряного простору в Егейському морі; демілітаризація окремих грецьких островів; питання суверенітету над деякими малими островами та скелями в прикордонних районах.

Греція намагається розглядати всю акваторію Егейського моря як «внутрішнє грецьке море». Опираючись на це, вона претендує на монопольне право експлуатувати його природні ресурси, зокрема організувати розвідування покладів нафти та газу й видобувати їх не тільки в межах грецьких територіальних вод і континентального шельфу, а й у міжнародних водах. Туреччина ж вважає Егейське море «спільним греко-турецьким басейном» і пред'являє такі самі права на його природні ресурси, як і Греція. Навколо питання про права на видобуток нафти й газу розгорнули запеклу інформаційно-пропагандистську кампанію. Цю суперечку за взаємною згодою сторін було вирішено передати на розгляд Міжнародного суду в Гаазі [6].

Ще одним каменем спотикання між двома країнами є боротьба за доступ до енергетичних ресурсів у Східному Середземномор'ї, яка загострилася після відкриття в регіоні великих родовищ нафти й газу у 2010-х роках і триває донині. В основі цієї проблеми – давня суперечка щодо морських кордонів та островів Східного Середземномор'я та Егейського моря.

Боротьба за доступ до енергетичних ресурсів традиційно непримиренна. Прагнучи закріпити свої права на багаті поклади газу в Східному Середземномор'ї, Туреччина підписала угоду про розмежування морських кордонів з Урядом національної злагоди Лівії. У відповідь Греція уклала угоду про демаркацію морських територій з Єгиптом. Проблема в тім, що ці два договори суперечать один одному, оскільки їх дія здебільшого поширюється на одну й ту саму територію. Проте як Афіни, так і Анкара визнають легітимними лише свої договори.

Жодна зі сторін не бажала поступатися в суперечці за природні ресурси на привабливих ділянках Східного Середземномор'я, тож улітку 2020 року дві країни знов опинилися за крок од військового зіткнення. Утім протистояння біля острова Кастелорізо, розташованого на відстані 580 км од материкової Греції і всього за 2 км од Туреччини, вдалося сяк-так залагодити – передусім завдяки миротворчим зусиллям Північно-атлантичного альянсу, під егідою якого Греція та Туреччина все ж таки погодилися розпочати технічні переговори й у такий спосіб спромоглися знизити напруження у відносинах.

Обсяг запасів природного газу в акваторії Середземного моря оцінюють у близько 3,5 трлн м³. 2019 року було створено Східносередземноморський

газовий форум, до якого ввійшли Єгипет, Ізраїль, Греція, Кіпр, Італія, Йорданія і Палестина. У грудні 2020 року до нього як спостерігач вступили Об'єднані Арабські Емірати, які мають намір постачати нафту через Ізраїль у Європу, минаючи Суецький канал. 2021 року до Східносередземноморського газового форуму висловила намір приєднатися й Франція [13]. Ці дії викликають категоричне несприйняття в Туреччині, яка також претендує на доступ до енергетичних ресурсів Середземного моря.

Особливістю загострення між Грецією та Туреччиною протягом 2020 року став факт широкого залучення інших країн до конфлікту. На тлі погіршення відносин Туреччини з ЄС та США останніми роками суттєво поліпшилися греко-американські відносини, унаслідок чого під час недавньої ескалації США загалом підтримали грецьку позицію.

Так чи інак підтримку Греції висловлюють Італія, Об'єднані Арабські Емірати, Єгипет, Ізраїль. Однозначно на бік Греції в конфлікті стала Франція, яка схвалила альтернативний варіант розмежування морських зон у Середземному морі, покладений в основу угоди Греції з Єгиптом, що її 27 серпня 2020 року ратифікував грецький парламент. Цей документ закріплює за Грецією право на частину морського шельфу, який Туреччина вважає своїм. У відповідь Греція в середині вересня 2020 року заявила про плани закупівлі, зокрема, 18 нових французьких багатоцільових винищувачів «Dassault Rafale» [14].

Президент Франції Емманюель Макрон не лише відкрито засудив дії Туреччини в Середземномор'ї, а й відправив до регіону французькі фрегати та літаки, підтримавши Грецію і Кіпр. Водночас Е. Макрон заявив про необхідність «прояснити місце Туреччини в НАТО», а також «дати зрозуміти партнерам, що Туреччина 2021 року – це не Туреччина 2015-го» [15].

Що ж до позиції ЄС, то загалом він надає дипломатичну підтримку Греції та Кіпру й зберігає у своєму арсеналі можливість введення антитурецьких санкцій, які можуть серйозно вплинути на Туреччину, адже Європейський Союз є головним торговельним партнером Анкари: на нього припадає 42,4% її експорту й 32,3% імпорту [16]. У такій ситуації торговельні санкції можуть виявитися для Туреччини дуже болючими з огляду на стагнацію національної економіки та її значні втрати від пандемії COVID-19.

За підсумком саміту Європейського Союзу від 25 березня 2021 року, проведеного у форматі відеоконференції, лідери ЄС вирішили відкласти будь-які нові рішення щодо відносин із Туреччиною та спробувати знайти конструктивний підхід для врегулювання головних проблемних питань. Європейські лідери наголосили, що ЄС стратегічно зацікавлений у збереженні стабільності й безпеки в Східному Середземномор'ї та у взаємовигідних відносинах із Туреччиною, а також привітали відновлення двосторонніх перемовин між Грецією і Туреччиною, зокрема майбутні

переговори щодо врегулювання кіпрського питання під егідою ООН. ЄС цінує те, що Туреччина прийняла близько 4 млн біженців із Сирії, гарантує, що допомагатиме їм і надалі, і пропонує посилити співпрацю з Туреччиною щодо боротьби з нелегальною міграцією та захистом кордонів. Водночас лідери ЄС висловили стурбованість через ситуацію з правами людини в Туреччині. «Наступ на політичні партії та медіа і останні рішення демонструють значний крок назад у ситуації з правами людини і суперечать зобов'язанням Туреччини поважати демократію, верховенство права і права жінок. Діалог щодо цих питань залишиться невід'ємною складовою відносин ЄС і Туреччини», – зазначено в комюніке за підсумком саміту ЄС [17].

Тож баланс сил у Східному Середземномор'ї складається загалом на користь Греції, що знижує імовірність відкритого військового конфлікту за газові родовища в цьому регіоні. Туреччина перебуває в певній ізоляції, і єдину домовленість, на яку може розраховувати Анкара, укладено з нестабільним і маловпливовим Урядом національної злагоди Лівії. На боці Греції було сформовано цілу коаліцію держав, до того ж Греція і Франція вже проводили спільні військові навчання.

Військова підтримка Франції кардинально змінює всю розстановку сил. Турецький флот справді більший за грецькі військово-морські сили (149 бойових кораблів проти 116), однак помітно поступається французьким ВМС (180 бойових кораблів). І річ тут не тільки в кількості військових суден, а й у їхній якості, оскільки в розпорядженні французького флоту є чотири авіаносці, а в Туреччині немає жодного [16].

Окрім територіальних суперечок та історичних травм, які накладають відбиток на греко-турецькі відносини, обидві країни мають також причини внутрішньополітичного характеру, що ускладнюють примирення. Греція, яка ще повністю не оговталася від наслідків боргової та фінансово-економічної кризи, що розпочалася 2008 року, 2018-го досягла серйозного компромісу з Північною Македонією щодо назви цієї держави. Грецьке суспільство сприйняло його неоднозначно. У таких умовах грецька влада зацікавлена в тому, щоб, з одного боку, продемонструвати, як рішуче вона захищає національні інтереси, а з іншого – довести громадянам, що головна загроза Греції надходить не від Північної Македонії, а від іншого, значно могутнішого й непередбачуванішого суперника.

Що ж до Турецької Республіки, то аналіз її сучасної зовнішньополітичної діяльності дає змогу простежити еволюцію від політики атлантизму 1990–2009-х років та реалізування концепцій «Нуль проблем із сусідами» і «Стратегічної глибини» 2009–2016 років, спрямованих на інтенсифікування співпраці з усіма суміжними державами, до консолідування одноосібної влади в руках Р.Т. Ердогана, посилення авторитарних тенденцій,

поширення впливу на країни регіону та жорсткого й безкомпромісного відстоювання національних інтересів [18]. Окрім цього, Туреччина останніми роками суттєво зміцнила свій економічний, енергетичний, транзитний і воєнно-політичний потенціал. Її зовнішня та внутрішня політики зосереджені на досягненні статусу надрегіональної держави, яка б могла впливати на глобальні процеси.

Значення Турецької Республіки зростає на Балканах, Південному Кавказі, Близькому Сході, у Центральній Азії та Східному Середземномор'ї. Туреччина позиціонує себе лідером на трьох просторах: ісламському, постосманському та тюркському пострадянському [19, с. 83].

Сучасний політичний курс Туреччини демонструє трансформацію поглядів президента Р.Т. Ердогана та владущої Партії справедливості і розвитку (ПСР), які дедалі більше набувають антизахідних рис та спрямовані на Схід. Анкара відхиляється від прозахідного курсу, демонструючи незалежність і США, і Європейському Союзу, з якими підтримує мінімальні контакти.

Європейська інтеграція перестала бути стратегічним пріоритетом для Туреччини. Курс на вступ до ЄС, що його ПСР проголосила на початку свого виходу на політичну арену, став формальністю, як і, частково, ідея про те, що Туреччина є європейською країною. Нині Р.Т. Ердоган відкрито заявляє, що результат багаторічного переговорного процесу про вступ до ЄС вже не такий важливий. Час од часу він і взагалі попереджає Брюссель про можливість його остаточного припинення [20].

Отже, міждержавні відносини Греції та Туреччини вже тривалий час коливаються від повної взаємоізоляції та ворожості до періодичних спроб налагодження дружнього діалогу й співпраці. Претендуючи на роль геополітичних і духовних центрів Середземноморського регіону, ці дві країни на сьогоднішній день виявилися історично не здатними подолати актуальні упередження одна до одної. Тому періоди потепління у відносинах між ними чергуються з періодами напруженості та відкритої ворожнечі. З одного боку, за останні два десятиліття вдалося створити інституційну базу для розвитку співпраці в таких сферах, як економіка, туризм, інформаційні технології. Уперше після висадки турецьких військових на Кіпрі 1974 року між урядами двох держав було налагоджено певний комунікативний механізм. З іншого боку, досі не розв'язано низку питань, що стримує розширення двостороннього діалогу та періодично призводить до загострення відносин, як-от урегулювання кіпрської проблеми та претензії Туреччини на частину грецького континентального шельфу. Залагодження цих питань сприятиме не лише розвиткові двосторонніх відносин, а й поліпшить безпекову ситуацію в регіоні Егейського моря та Східного Середземномор'я.

Аналіз сучасного етапу розвитку греко-турецьких відносин дає змогу дійти висновку про їх нестабільність та високий рівень конфліктного потенціалу, який посилюють історичні упередження, внутрішньополітичні чинники та непримиренна позиція сторін щодо головних двосторонніх проблем. Імовірно, прикордонні інциденти триватимуть, посилиться гонка озброєнь. Водночас побутує сподівання, що політична воля обох країн, а також рішучі позиції НАТО, ЄС і США щодо необхідності пошуку взаємоприйняттого компромісу нівелюють загрозу військового зіткнення. Досвід динамічної співпраці між Грецією та Туреччиною в кінці ХХ – на початку ХХІ століть свідчить, що нормалізування відносин між цими державами цілком можливе.

Зниженню конфліктного потенціалу греко-турецьких відносин сприятимуть: відмова від войовничої й образливої риторики та погроз застосування сили; демілітаризування басейну Егейського моря; проведення на регулярній основі взаємних візитів військових делегацій обох країн; створення спільних військових підрозділів для виконання завдань під егідою НАТО та ЄС; нормалізування та розвиток взаємин Туреччини з Європейським Союзом; посилення торговельно-економічної взаємодії між Грецією і Туреччиною; знаходження можливостей щодо спільного видобування й транспортування енергетичних ресурсів; співпраця в культурній і туристичній царинах; компромісний пошук шляхів кіпрського врегулювання; співпраця задля протидії поширенню пандемії COVID-19.

1. Срібняк І.В. Між Сходом і Заходом: греко-турецькі міжнаціональні та міждержавні відносини в історичній ретроспективі // Українська орієнталістика. 2006. Вип. 1. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6365/Sribnyak_Mizh_sxodom_i_zaxodom.pdf?sequence=3&isAllowed=y
2. Улуян Ар. А. Политическая история современной Греции. Конец XVIII в. – 90-е гг. XX в. Курс лекций. Москва: ИВИ РАН, 1998. 331 с.
3. Волошин Ю. Міжнародно-правові засоби розв'язання греко-турецького конфлікту в контексті процесів європейської міждержавної інтеграції // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. К., 2008. Вип. 37. С. 253–263.
4. Квашнин Ю. Греция и Турция: старые травмы дают о себе знать // Российский совет по международным делам: сайт. 25 апреля 2018. URL: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/gretsya-i-turtsiya-starye-travmy-dayut-o-sebe-znat/#detail>
5. Улуян Ар. А. Греция и Турция между Западом и Востоком (1950-е годы) // Холодная война. 1945–1963 гг. Историческая ретроспектива: сборник статей / Ин-т всеобщей истории Рос. акад. наук; отв. ред. Н.И. Егорова, А.О. Чубарьян. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2003. С. 406–430.
6. Логвинов О.А. К истории турецко-греческих противоречий // Культура народов Причерноморья. 2001. № 22. С. 102–107. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/81007/22-Logvinov.pdf?sequence=1>
7. Логвинов О.А. Военные аспекты турецко-греческих отношений во второй половине XX столетия: дис. ... канд. ист. наук. 07.00.03. Москва, 2004. 236 с.
8. Атрашкевич А.Н. Турция и Греция: политические и экономические отношения в конфликтных условиях (1999–2017 гг.) // Вестник Российского университета дружбы народов. 2019. Т. 19. № 4. С. 675–689.
9. Лубоцкая А.С. Особенности греко-турецких отношений на современном этапе // Проблемы национальной стратегии. 2015. № 1 (28). С. 24–39.
10. Греки палять турецькі прапори через Софію, а Туреччина радить забути «візантійську мрію» // BBC News Україна. 25 липня 2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-53539660>

11. *Козик К.А.* Турецко-греческие отношения в 1990-е гг. // Теория и практика общественного развития. 2012. № 1. С. 202–205.
12. *Куса І.* На порозі війни: чи може НАТО зупинити конфлікт Греції та Туреччини // Європейська правда. 31 серпня 2020 URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/08/31/7113703/>
13. *Попов В.* Напряженность в Восточном Средиземноморье // Российский совет по международным делам: сайт. 3 июня 2021. URL: https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/columns/postsoviet/napryazhenost-v-vostochnom-sredizemnomore/?sphrase_id=83957455
14. *Левов С.* Альянс миротворчий: як вдалося запобігти новій війні між Туреччиною та Грецією // Європейська правда. 25 вересня 2020. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/09/25/7114671/>
15. *Габрієлян Є.* «Прояснити місце Туреччини в НАТО»: навіщо Макрон посилив критику політики Ердогана // Європейська правда. 25 березня 2021. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/03/25/7121297/>
16. *Семенов А.* Газ есть, а драки нет: готова ли Турция воевать за ресурсы Средиземного моря // Российский совет по международным делам: сайт. 9 вересня 2020. URL: https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/gaz-est-a-draki-net-gotova-li-turtsiya-voevat-za-resursy-sredizemnogo-morya/?sphrase_id=8395
17. *Лідери ЄС* розповіли, як планують далі взаємодіяти з Туреччиною // Європейська правда. 26 березня 2021. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/03/26/7121356/>
18. *Андреев В.* Стратегия Турецкой Республики на Западных Балканах // Российский совет по международным делам: сайт. 5 марта 2021. URL: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/columns/sandbox/strategiya-turetskoj-respubliki-na-zapadnykh-balkanakh/>
19. *Аватков В.А.* Внешняя и внутренняя политика Турции. Ключевые изменения 2020 г. // Свободная мысль. 2021. № 1. С 81–90.
20. *Аватков В.А., Сбитнева А.И.* Политический курс современной Турции. Главные особенности внутренней и внешней политики 2019 г. // Свободная мысль. 2020. № 2. URL: <http://svom.info/entry/1022-politicheskij-kurs-sovremennoj-turcii-glavnye-osob/>

Oleksandr DEMENKO,
PhD in Political Science,
Associate Professor, State Institution
“Institute of World History of the NAS of Ukraine”

GREEK-TURKISH RELATIONS: CURRENT STATUS AND OPPORTUNITIES TO REDUCE CONFRONTATIONAL POTENTIAL

Abstract. The article examines Greek-Turkish relations, whose periodic aggravation is one of the pressing problems of modern international relations. The main reasons for the conflict in relations between Greece and Turkey are: the unresolved Cyprus problem; historical and civilisational contradictions; non-compliance with the rights of national minorities in both countries; the struggle for access to energy resources in the Eastern Mediterranean; unresolved issues regarding the delimitation of territorial waters, the continental shelf, exclusive economic zones, and airspace in the Aegean Sea.

Analysis of the current stage in the development of Greek-Turkish relations allows us to make a conclusion about their instability and a high level of conflict potential, which is exacerbated by the irreconcilable positions of the parties on the key bilateral issues, historical prejudices, and domestic political factors. This has a negative impact on the security situation in the Eastern Mediterranean. At the same time, it is hoped that the political will of both countries, the resolute position of NATO, the EU, and the US on finding a mutually acceptable compromise and establishing dialogue, trust, and mutual tolerance between the two neighbouring states will eliminate the threat of a military conflict. The experience of dynamic cooperation between Greece and Turkey in the late 20th – early 21st centuries shows that the normalisation of relations between these countries is quite possible.

The reduction of confrontational potential will be facilitated by the following factors: renunciation of belligerent and offensive rhetoric and threats of the use of force; demilitarisation of the Aegean basin; normalisation and development of Turkey's relations with the European Union; strengthening of trade and economic relations between Greece and Turkey; search for opportunities to jointly produce and transport energy resources; cooperation in culture and tourism; efforts to reach a compromise in the settlement of the Cyprus problem.

Keywords: Greek-Turkish relations, conflict, Cyprus problem, ‘Aegean crisis’, Eastern Mediterranean.